

Considerații asupra limbii germane din Bucovina din perioada habsburgică

Anca Elisabeta TURCU
Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași
turcuancelisabeta@yahoo.com

Abstract: The article analyses the role played by the German language in the definition of the so-called “Bukovinian identity” as imposed on or willingly chosen by the subjects of the Habsburg Empire.

Keywords: *German, Habsburg Empire, Bukovina, schools.*

Așa cum o cataloga istoricul Kurt Scharr în *Die Landschaft Bukowina. Das Werden einer Region an der Peripherie 1774-1918*, Bucovina este o Europă în miniatură [2010: 247], cu toate aspectele negative și pozitive ce decurg din această comparație, și nu doar pentru faptul că a reprezentat multă vreme etalonul identității regionale a Monarhiei Habsburgice, ci și pentru că a avut o influență deosebită asupra întregului Imperiu Habsburgic. [Scharr, 2010: 247] Percepția conform căreia Bucovina se afla la marginea civilizației însăși, de vreme ce era plasată la periferia geografică a Imperiului Habsburgic, a reprezentat o constantă a imaginarului politic în perioada stăpânirii austriece. Paradoxal însă, handicapul îndepărtării față de nucleul Imperiului, s-a transformat treptat într-un avantaj. Astfel, teritoriul bucovinean resimțea mai puțin presiunea politică, nefiind în imediata vecinătate a centrului de putere, ceea ce-i permitea să se structureze într-o manieră diferită față de normele dictate de factorul socio-politic dominant. Cum localizarea periferică este doar o chestiune de perspectivă, esența Imperiului ajunge în cele din urmă să fie reprezentată de periferie și nu de centru, după cum avea să observe scriitorul galițian Joseph Roth. [Rechter, 2015: 18]

La începutul dominației austriece însă, în era Absolutismului Iluminist, autoritățile austriece vedeau teritoriul Bucovinei ca pe o *tabula rasa*, ca pe o șansă unică de a crea aici o construcție statală solidă și de a civiliza o regiune pe care o considerau departe de valorile unei Europe moderne [Rechter, 2015: 18]. Prin urmare, două direcții ideologice convergeau în favoarea acestei „nobile misiuni civilizatoare”. Pe de o parte, vorbim despre o perspectivă de factură iluministă, destul de cinică în esență, care vedea în Europa de Est o zonă barbară și oarecum exotică, oferind occidentalilor prilejul unui contrast care îi flata; pe de altă parte, Occidentul aducea în Estul Europei respectul față de ordine, ierarhie și educație, dar și ceea ce Rechter numește „tradiția venerabilă a unei ostilități antisemite” [Rechter, 2015: 18], care-i prezenta pe evrei ca pe o etnie inamică și *diferită*. Acest teritoriu din Răsăritul extrem al Europei, așa cum încă îl mai percepe Vestul, odată glisat în contextul geo-politic al Europei Centrale, a ajuns foarte rapid să fie considerat o oază de

progres [Nargang, 2013: 3] și să fie îmbrăcat ideologic în metafora mozaicului armonios al etniilor, confesiunilor și culturilor extrem de variate.

Întregul Imperiu Habsburgic era, de fapt, un asemenea mozaic al etniilor alcătuit din germani, care în 1910 reprezentau 23% din populația Imperiului [Nargang, 2013: 1], grupurile slave (cehii, polonii, rutenii, croații, sârbii, slovenii și slovaci) și grupurile neslave (românii, maghiarii, italienii) [Nargang, 2013: 1]. La tot acest amalgam etnic și cultural se adaugă, „ca sarea în bucate, populația evreiască, disipată peste tot, care juca un rol benefic în edificarea unei culturi specifice, cu tentă cosmopolită, și promova ideea de toleranță.” [Enescu, 1997: 124]

La anexare, populația Bucovinei număra 70 - 75.000 de locuitori, din care cca. 60% erau români (moldoveni), restul populației fiind alcătuit din ucraineni (ruteni și huțani) și alte etnii (polonezi, evrei, armeni, ruși etc.) [Ungureanu, 2015: 8 și Ciachir, 1993: 38]. Componenta și proporționalitatea etnică au variat în decursul istoriei Imperiului Habsburgic, fără ca identitatea vreunei etnii să fie însă afectată drastic. Un rol major în prezervarea identitară l-a avut modul de administrare publică din toți cei 144 de ani de dominație, precum și sistemul de învățământ, care a condus la reducerea analfabetismului și la crearea unui etos specific fiecărei provincii austriece în parte.

Relația dintre centrul imperial și periferie s-a bazat pe menținerea păcii în vederea extragerii de resurse prin control militar, ideologic și administrativ. Supraviețuirea Imperiului depindea de realizarea unui echilibru extrem de fragil între participare și non-participare la actul de guvernare. Sistemul politic imperial permitea anumitor segmente de populație din provinciile supuse monarhiei habsburgice un anumit grad de implicare politică, în special nobilimii pământene, elitelor urbane, capilor religiilor consacrate etc. Marea majoritate rămânea însă neangajată politic și administrativ, ceea ce permitea Împăratului și apropiaților acestuia să dețină „controlul total asupra oamenilor, avuției și resurselor naturale” [Wank, 1997: 49].

Pentru a avea o imagine cât mai realistă a modului în care opera puterea imperială, ar trebui să ne întoarcem la ideea de *panopticon*, utilizată mai întâi de Jeremy Bentham în proiectarea unei închisori ideale și conceptualizată mai apoi de Michel Foucault în studiile sale despre disciplinare, control și pedeapsă. Închisoarea, înconjurată de ziduri înalte și vegheată în permanență de un turn plasat în centru, redă în esență structura oricărui sistem de putere, implicit și a sistemului imperial. La fel ca turnul de control, care ar putea fi gol, dar care emană în permanență putere pentru că simbolizează privirea celui care deține controlul suprem, sistemul de administrație imperială induce ideea supravegherii neîntrerupte. După Foucault, puterea emanată din turnul central îndeamnă la auto-control, scutindu-l pe cel aflat la putere să-și exercite prerogativele nemijlocit și neîncetat [Foucault, 2005]. La începutul sec. XX, Imperiul Habsburgic este deja o structură de putere modernă, în care violența nu mai este atât de necesară ca în vremea absolutismului centralizat dinaintea revoluțiilor de la 1848, iar pedeapsa nu mai trebuie să fie neapărat brutală, vizibilă și exemplară. Supravegherea supușilor se face acum prin intermediul unor instituții administrate de stat, școala fiind una dintre acestea. Cu atât mai mult cu cât în Bucovina Habsburgică vorbim despre o „modernizare de sus în jos”, care „presupune un aport sporit – peste cel normal în Occident – al școlii, cu al cărei limbaj și, implicit, cu a cărei limbă se confundă aici însuși discursul progresului, promovat concomitent și de autoritățile care veghează la aplicarea politicii Vienei.” [Corbea, 1998: 26]

În capitolul intitulat „Criză în Kakanian” (*Krisis in Kakanian*), Ernest Gellner admite că deși Imperiul Habsburgic nu era unul etnic, în sensul că nu acorda unui grup etnic anume drepturi speciale, acesta era în mod clar caracterizat de o diviziune etnică a muncii. Altfel spus, „diviziunea muncii era acompaniată de o diferențiere cultural-lingvistică” [Gellner, 1998: 30]. Dinastia însăși era în toate sensurile germanică, iar idealul de guvernare

habsburgic, deși numit adesea *österreichische Staatsideen*, era un stat „centralizat, unitar, guvernat de birocrați și militari vorbitori de limbă germană” [Wank, 1997: 51].

Chiar și astăzi, remarcă Ivo Banac, Europa centrală este „un *network* cultural strâns legat de Viena” [1990: 142], centrat pe o mitologie a toleranței și pluralismului, dar mai ales pe cunoașterea limbii germane [Clyne, 1995: 7]. Această „moștenire a Imperiului Habsburgic”, încă vizibilă și palpabilă, ne permite dacă nu o abordare de tip postcolonialist a studiului limbii germane în școlile bucovinene de la începutul secolului XX, măcar o exploatare a vocabularului postcolonialismului, care se suprapune pe alocuri perfect peste cel al discursurilor despre identitatea națională, etnică, socio-economică, lingvistică, de clasă, de gen etc. Abordarea nu este hazardată deoarece „postcolonialismul” nu este totuna cu „postcolonialismul” („după colonialism”), cu descoperirea unei fracturi între trecut și prezent, ci cu studiul continuității istorice (fără a nega schimbarea, progresul). O altă rezervă față de acest tip de abordare s-ar putea naște din faptul că ne-am obișnuit ca perspectivele postcolonialiste să se aplice doar fostelor colonii din spații percepute ca exotice, aflate pe alte continente și nu în inima Europei. După cum argumentează însă Alfred López, alături de mulți alți gânditori contemporani, studiile postcolonialiste sunt aplicabile în toate colțurile lumii deoarece, în decursul istoriei, toate națiunile, cu foarte puține excepții, au trecut, pentru perioade mai lungi sau mai scurte de timp, prin experiența colonială [2001: 2]. Teoreticienii de vază ai postcolonialismului, cum ar fi Gayatri Chakravorty Spivak, Edward Said și Homi K. Bhabha, și-au concentrat atenția în special asupra rolului limbii în diseminarea ideologiei coloniale, dar și în rezistența și opoziția față de aceasta. O abordare postcolonialistă este cu atât mai utilă cu cât încearcă să fie echidistantă, refuzând să vadă în relația colonist-colonizat un antagonism perfect, de tipul dialecticii hegeliene stăpân-sclav.

Spre deosebire de istoriografiile naționaliste, care dau crezare și ampolare surselor care le certifică punctul de vedere prestabilit, abordarea postcolonială examinează natura eterogenă a puterii coloniale, scoțând la iveală complicitatea dintre așa-numiții „poli ai opoziției”, precum și alte aspecte ale colonizării, cum ar fi hibridizarea, ambivalența subalternului (a supusului), contaminarea reciprocă, imitația, suspiciunea și loialitatea. Homi Bhabha descrie actul colonizării ca un act de sincretism cultural, în care, în ciuda inegalității de forțe și a violenței inerente oricărei forme de cucerire a unor populații, cultura dominantă este infiltrată, de jos în sus, de influențe ale culturii oprimate [1994: 34]. Așa cum remarcă și Andrei Corbea, „coabitarea în regiuni multinaționale a condus nu rareori la remarcabile schimburi reciproce, fără însă a provoca și aglutinarea limitelor particulariste ale culturii naționale, acestea, precum în cazul italienilor, iugoslavilor sau românilor, fiind alimentate și stimulate deseori de irendenta dinafara granițelor chezaro-crăiești” [1997: 196].

Dacă aceste contaminări au loc în profunzime și, în genere, la margine, în centru se află Monarhia Habsburgică, interesată să germanizeze populațiile aflate sub ocupație și să creeze „un fel de „conștiință austriacă” ce avea să asigure unitatea și siguranța Imperiului [Neuman, 1997: 146]. Supușii înșiși, indiferent de provincia în care trăiesc, sunt direct interesați să se lase absorbiți de cultura dominantă deoarece cunoașterea limbii germane, *lingua franca* a Imperiului, le oferă șanse sporite de a avea un trai mai bun. În același timp, trebuie să amintim aici importanța a ceea ce Virgil Nemoianu numește „etosul instruirii” [1997: 193], specific populațiilor din Estul Europei, dar mai ales evreilor din această regiune. Faptul că majoritatea etniilor din Bucovina văd în educație o modalitate sigură de ascensiune socială, adoptând „o atitudine reverențioasă față de cultură și știință” [Nemoianu, 1997: 193], se reflectă în mod explicit în eforturile uriașe făcute de familii pentru a-și instrui copiii, dar și de comunitățile urbane sau rurale de a profita de pe urma politicii austro-ungare și de a ridica noi școli.

Învățăământul bucovinean avea să urmeze calea trasată de Împărăteasa Maria Tereza care considera că „Die Schule ist und bleibt ein Politikum” („Școala este, de fapt,

politică”). Drept consecință, școlile provinciilor austriece vor fi germanizate pentru a pregăti populația Imperiului Habsburgic „să facă politica Vienei, fie că [cetățenii] se aflau în Bucovina, în nordul Italiei, în Cehia, în Tirol ori în Banat.” [Ciachir, 1991: 41] Așa cum susține și Ion Lihaciu, după administrația temporară-militară, funcționarilor austrieci li s-au alăturat învățătorii populari (*Volksschullehrer*), care au jucat un rol deosebit de important în preluarea administrației. Învățătorii din diferite zone ale monarhiei au fost convinși să pună umărul la constituirea unei rețele de școli populare (*Volksschulnetz*) în limba germană. În acest mod, elevii din toată Bucovina, indiferent de identitatea lor etnică, puteau studia limba germană, devenind astfel cetățeni cu drepturi depline ai Imperiului [Lihaciu, 2012: 9]. Putem conchide fără teama că greșim afirmând că limba germană este limba de bază a instrucției în Bucovina acestei perioade nu doar pentru că este impusă ca atare de stat, ci pentru că, fiind limba birocrăției austro-ungare, a comerțului și a progresului, individul nu poate avea acces la toate aceste sfere fără a o cunoaște.

BIBLIOGRAFIE

- Babeți, Ungureanu, 1997: Adriana Babeți și Cornel Ungureanu (ed.), *Europa Centrală. Neuroze, dileme, utopii*, cu un „Cuvânt înainte...” de Adriana Babeți, Iași, Editura Polirom.
- Banac, 1990: Ivo Banac, “Political Change and National Diversity”, în *Daedalus*, Vol. 119, No. 1, *Eastern Europe... Central Europe... Europe*, p. 141-59.
- Ciachir, 1993: Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, Editura Didactică și pedagogică R.A.
- Clyne, 1995: Michael G. Clyne, *The German Language in a Changing Europe*, UK, Cambridge University Press.
- Corbea, 1998: Andrei Corbea, *Paul Celan și meridianul său. Repere vechi și noi pe un atlas central-european*, Iași, Polirom.
- Enescu, 1997: Radu Enescu, „Europa Centrală. Între Helvetizare și Balcanizare?”, în Adriana Babeți și Cornel Ungureanu (ed.), *Europa Centrală. Neuroze, dileme, utopii*, Iași, Editura Polirom.
- Foucault, 2005: Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi: nașterea închisorii*, trad. din lb. franceză, postf. și note de Bogdan Ghiu, ed. a 2-a, Pitești, Editura Paralela 45.
- Gellner, 1998: Ernest Gellner, *Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, UK, Cambridge University Press.
- Lihaciu, 2012: Ion Lihaciu, *Czernowitz 1848-1918. Das kulturelle Leben einer Provinzmetropole*, Kaiserlautern und Mehlingen, Parthenon Verlag.
- Nargang, 2013: Ingrid Nargang, *Die Deutschen aus der Bukovina. Herkunft – Umsiedlung/Flucht – Neubeginn*, Wien, Österreichische Landsmannschaft.
- Nemoianu, 1997: Virgil Nemoianu, *Europa Centrală. Neuroze, dileme, utopii*, cu un „Cuvânt înainte...” de Adriana Babeți, Iași, Editura Polirom, p. 168-194.
- Neumann, 1997: Victor Neumann, „Mitteleuropa între cosmopolitismul austriac și conceptul de stat-națiune”, în Adriana Babeți și Cornel Ungureanu (ed.), *Europa Centrală. Neuroze, dileme, utopii*, Iași, Editura Polirom.
- Rechter, 2015: David Rechter, “The Case of Bucovina Jewry”, în Markus Winkler, Markus (Hg.), *Partizipation und Exklusion. Zur habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukovina 1848-1918-1940*, Regensburg, Verlag Friedrich Pustet.
- Scharr, 2010: Kurt Scharr, *Die Landschaft Bukovina. Das Werden einer Region an der Peripherie 1774-1918*, Wien, Böhlau Verlag.
- Ungureanu, 2015: Constantin Ungureanu, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Chișinău, Editura Civitas.
- Wank, 1997: Solomon Wank, “The Habsburg Empire”, în Karen Barkey și Mark Von Hagen (ed.), *After Empire. Multiethnic Societies and Nation-Building*, Boulder, Westview Press.